

Treball i fecunditat a la França i a l'Alemanya de l'oest: fan proeses les franceses?*

Jeanne Fagnani

Responsable de Recerca al CNRS i Consellera a la CNAF
París

Data de recepció: octubre 1993

Resum

Les franceses són a la vegada més fecundes i sovint més actives que les alemanyes de l'oest. A l'ex-RFA les parelles segueixen més sovint el model tradicional de la família. El context cultural alemany incita les mares a deixar la seva activitat professional després d'un naixement.

En interacció amb els sistemes de valors dominants i per un «joc de miralls», han estat elaborades diferents polítiques familiars en els dos països. A França, els poders públics han portat a terme una sèrie de mesures per ajudar les parelles a conciliar millor les seves obligacions familiars i la seva vida professional. Es valora la socialització precoç de les criatures i les franceses, sentint-se legitimades socialment, han interioritzat de manera molt forta el model de la «mare que treballa». En canvi, a l'altra banda del Rin les mancances dins de l'àmbit de les infraestructures d'acolliment als infants petits, els horaris escolars i les modalitats de permís per maternitat inciten les mares a interrompre la seva vida professional, o almenys a recórrer al treball a temps parcial. Això suggereix que, tot contravenint les creixents aspiracions femenines per participar en la vida econòmica, els poders públics alemanys participen en el procés de manteniment d'un nivell baix en la fecunditat alemanya. Aquesta anàlisi comparativa reprèn així, una vegada més, la qüestió de la complexitat de les relacions entre fecunditat i comportaments professionals de les dones.

Paraules clau: Polítiques, dona, fecunditat.

Resumen. Trabajo y fecundidad en la Francia y la Alemania del oeste: ¿hacen proezas las francesas?

Las francesas son a la vez más fértiles y frecuentemente más activas que las alemanas del oeste. A la ex-RFA las parejas siguen más a menudo el modelo tradicional de la familia. El contexto cultural alemán incita a las madres a dejar su actividad profesional después de un nacimiento.

En interacción con los sistemas de valores dominantes y por un «juego de espejos», se han elaborado diferentes políticas familiares en los dos países. En Francia, los poderes públicos han llevado a cabo una serie de medidas para ayudar a las parejas a conciliar mejor sus obligaciones familiares y su vida profesional. Se valora la socialización precoz de las criaturas y las francesas, sintiéndose legitimadas socialmente, han interiorizado de manera muy fuerte el modelo de la «madre que trabaja». En cambio, en la otra orilla del Rin las carencias dentro del ámbito de las infraestructuras de acogimiento a los niños pequeños, los horarios escolares y las modalidades de permiso de maternidad incitan a las madres a inte-

* Traducció del francès per Hermínia Pujol.

trumpir su vida profesional, o al menos a recorrer al trabajo de media jornada. Esto sugiere que, contraviniendo las crecientes aspiraciones femeninas para participar en la vida económica, los poderes públicos alemanes participan en el proceso de mantenimiento de un nivel bajo en la fertilidad alemana. Este análisis comparativo reemprende así, una vez más, la cuestión de la complejidad de las relaciones entre la fertilidad y los comportamientos profesionales de las mujeres.

Palabras clave: Políticas, mujer, fecundidad.

Resumé. *Travail et fécondité en France et en Allemagne de l'Ouest: les françaises font-elles des prouesses?*

Les Françaises sont à la fois plus fécondes et plus fréquemment actives que les Allemandes de l'Ouest. En ex-RFA les couples adhèrent plus souvent au modèle traditionnel de la famille. Le contexte culturel allemand incite donc les mères à cesser leur activité professionnelle à la suite d'une naissance.

En interaction avec les systèmes de valeurs dominants et par un « jeu de miroirs », des politiques familiales différentes ont été élaborées dans les deux pays. En France, les pouvoirs publics ont mis en place une série de mesures pour aider les couples à mieux concilier leurs obligations familiales et leur vie professionnelle. La socialisation précoce des enfants est valorisée, et les Françaises, se sentant légitimées socialement, ont fortement intériorisé le modèle de la « mère qui travaille ». Par contre, Outre-Rhin, les carences dans le domaine des infrastructures d'accueil réservées aux jeunes enfants, les horaires scolaires et les modalités du congé parental incitent les mères à interrompre leur activité professionnelle, ou du moins à recourir au travail à temps partiel. Ceci suggère qu'en contrecarrant les aspirations féminines croissantes à participer à la vie économique, les pouvoirs publics allemands participent aux processus de maintien du faible niveau de la fécondité allemande. Cette analyse comparative pose donc, de nouveau, la question de la complexité des relations entre fécondité et comportements professionnels des femmes.

Mots-clés: Politiques, femme, fécondité.

Abstract. *Work and fertility in France and in West Germany: do french women feats?*

French women have both higher fertility and higher employment rates than those in former Western Germany, where couples more often comply to the traditional family model. The German cultural context encourages mothers to give up their professional activity at up child-birth.

Interacting with the dominant value systems and using a « jeu de miroirs », different family policies have been elaborated in the two countries. In France, the public authorities have established a series of measures designed to help couples to reconcile family obligations with professional activities. Early social integration of children is viewed favorably, and French women, feeling socially legitimated, have fully absorbed the « working mother » model. By contrast, on the other bank of the Rhine, the absence of adequate infrastructures for the care of small children, school timetables and maternity leave regulations encourage mothers to interrupt their professional activities or, at least, to reduce them to part-time work. This suggests that, in contradiction to women's growing claims to participate in economic life, German public authorities contribute to the maintenance of their low fecundity rates. This comparative analysis therefore introduces, yet again, the question of the complexity of the relationship between fertility and women's professional behaviour.

Key words: Policy, women, fertility.

Sumari

| | |
|--|---|
| Problemàtica i hipòtesi | Les diferències entre França i Alemanya: un grup complex de factors explicatius |
| Les franceses són alhora més fecundes i sovint més actives que les alemanyes de l'oest | Bibliografia |

En el marc de la construcció de l'Europa social, els temes de la lluita contra les discriminacions sexuals dins el mercat de treball, la promoció d'un lloc de treball per a les dones i la defensa del principi de la igualtat d'oportunitats entre els sexes són a l'ordre del dia dels debats de la Comissió de les Comunitats Europees. Aquest principi està inscrit en el Tractat de la Comunitat, i el Tercer Programa d'Acció a favor d'aquesta igualtat insisteix sobre el fet que una millora de la integració de les dones dins el mercat de treball és un aspecte essencial de la cohesió econòmica i social de l'Europa dels Dotze. Però cal constatar que, en molts dels països membres, les recomanacions i directrius de la Comunitat resten sovint lletra morta i que les mesures i les accions portades a terme en favor de les dones, i de les mares en particular, no estan sempre a l'alçada de les ambicions subscriïdes a nivell europeu. França i l'ex-Alemanya occidental, per exemple, han seguit polítiques diferents dins dels seus dominis. Les concepcions i «filosofies» que han presidit l'elaboració d'aquestes polítiques són, en efecte, molt divergents.

L'objecte d'aquest article és el de realitzar una comparació dels comportaments professionals i de la fecunditat de les dones a França i a Alemanya occidental (ex-RFA) a la llum de les polítiques familiars. Aquests dos països han conegut un descens de la seva natalitat després de 1965 i un fort creixement de la taxa d'activitat femenina, en particular, de les dones casades i mares de família. Amb tot, malgrat aquestes similituds, les diferències són força considerables.

Problemàtica i hipòtesi

Dins aquesta perspectiva comparativa, ens sembla indispensable adoptar una aproximació conjunta dels comportaments reproductius i dels comportaments femenins sota la perspectiva del treball professional, donades les múltiples interaccions entre l'esfera familiar i l'esfera professional. Per altra banda, es pot adoptar el postulat segons el qual l'abast dels mitjans consentits dins aquest domini i, en particular, la importància de les diferents accions portades a terme per ajudar les parelles a conciliar les seves obligacions familiars amb la seva vida professional condicionen el marge de maniobra i les estratègies que les dones (en la mesura en que són encara elles qui assumeixen els aspectes essencials de les tasques domèstiques i educatives dins dels dos països) poden buscar per a ser a la vegada mares i «actives».

Amb tot, les diferents formes i el nivell de les ajudes que poden beneficiar les famílies no determinen només les possibilitats objectives de què poden dispo-

sar les mares per a concretar les seves aspiracions, sinó que contribueixen igualment a legitimar més o menys als ulls de les dones les seves aspiracions, segons la naturalesa i l'abast de les mesures portades a terme o no. Segons la nostra hipòtesi, aquestes polítiques participen d'un univers cultural i ideològic que contribueix a crear un «clima» més o menys favorable (i més o menys culpabilitzador) per les mares que voldrien participar en la vida econòmica. Però aquestes polítiques són l'expressió dels sistemes de valors dominants. D'alguna manera, per un joc de miralls, el contingut i la naturalesa de les diferents mesures presents en favor de les famílies s'ajustaria a les seves expectatives. Així, mentre a l'Alemanya de l'oest la política familiar reforça l'antagonisme maternitat/treball professional, a França aquesta política ha integrat fortament (seguint l'exemple de Suècia i de Dinamarca) el model de la «mare que treballa».

És doncs dins d'aquesta perspectiva que intentarem de dibuixar un esquema explicatiu de les diferències observades entre França i l'ex-Alemanya de l'oest (d'aquí en endavant parlarem d'*Alemanya*).

•
Les franceses són alhora més fecundes i sovint més actives que les alemanyes de l'oest

Les característiques demogràfiques: diferències i similituds

França i Alemanya, com els altres països membres de la Comunitat Europea, han conegut un fort descens de llur fecunditat després de 1964 (respectivament, l'índex conjuntural de fecunditat ha passat de 2,83 a 1,78 i de 2,51 a 1,41 de 1965 a 1990). Malgrat això, el 1964, any en que, en els dos països, aquest índex arribà al seu valor màxim des de 1950, el nivell de la fecunditat alemanya era ja més feble que el de França (Calot, 1991). En totes les edats la taxa de fecunditat de les alemanyes és inferior a la de les franceses (el 1989, per l'interval d'edats més fecundes —25 a 29 anys— la taxa de fecunditat era respectivament de 106,1 per 1.000 dones contra 141,2 a França). El «malthusianisme» de les alemanyes s'observa igualment en el nivell de la seva descendència final: les generacions de 1925, 1935 i 1945 tingueren, de mitjana, 2,05, 2,17 i 1,77 fills (respectivament 2,65, 2,58 i 2,22 a França).

De fet, Alemanya es distingeix de França sobretot per *una infecunditat més elevada de les parelles* (pels matrimonis celebrats entre 1970 i 1974, per exemple, el 19% no tenen fills, aquest percentatge s'ha doblat des de principis de segle), *una proporció més important de parelles amb un sol fill* (29%, aquesta proporció s'ha més que doblat des de principis de segle) i *una més gran exigüitat de parelles amb tres fills o més* (12% pels matrimonis celebrats entre 1970 i 1974) (Bertram, 1991; Stutzer i Schwartz, 1990). Per exemple, en la generació de dones nascudes el 1955, un 20% no han tingut cap fill a Alemanya en contra de només un 9% a França i, respectivament, el 17% i el 32% n'han tingut tres o més. Així, Alemanya és menys fecunda que França, mentre que les alemanyes, com ara veurem, es mantenen més sovint que les franceses a distància del món del treball.

Les mares franceses són més sovint actives que les mares alemanyes

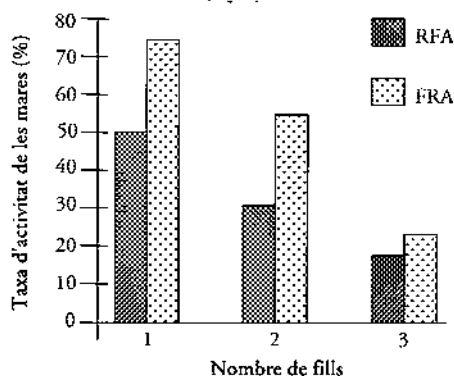
Posarem ara l'accent en les dones que s'enfronten als problemes de conciliació de les seves obligacions familiars i d'una vida professional o que, almenys, estan obligades a haver de procedir a arbitratges dins d'aquests àmbits.

L'evolució de l'activitat professional femenina després dels trenta anys: un fort creixement dins els dos països

L'activitat professional de les dones de més de 14 anys ha augmentat de manera important després de finals dels anys seixanta en tots dos països. Actualment arriba al 53,2% a l'ex-RFA i al 56,5% a França. Les edats intermèdies són, de fet, les que han estat afectades per aquest fenomen (Eurostat, 1991).

És entre els 25 i 49 anys que, dins els dos països, la taxa d'activitat és la més important (les dones de les generacions més recents són més actives que no pas les més grans), amb una diferència del voltant de 10 punts a favor de França (74% a França contra 67% a l'ex-RFA el 1990). En canvi, entre els 14 i 24 anys, les alemanyes són més sovint actives que les franceses (53,9% contra 35,4% el 1988, pel que fa a les solteres, de fet hi ha una proporció molt més important de dones que continuen els seus estudis a França que no pas a l'ex-RFA).

Quan separem les mares casades o que viuen en parella, s'observen grans diferències de comportament respecte al treball professional, entre els dos països: el gràfic 1 il·lustra aquest fenomen. Sigui quin sigui el nombre de fills, la taxa d'activitat de les alemanyes és inferior a la de les franceses (mares de 26 a 39 anys). I encara més, així com la taxa d'activitat varia en 18 punts entre les mares amb un fill i les que en tenen dos a Alemanya, a França aquesta diferència és només de 13 punts.



Gràfic 1. Taxa d'activitat de les mares de 26 a 39 anys segons el nombre de fills. Font: Eurostat 1991.

Així, no només les mares franceses participen més sovint de la vida econòmica que les mares alemanyes, sinó que, a més, recorren molt menys sovint al treball a temps parcial

El recurs a aquest tipus de treball és molt més freqüent entre les alemanyes casades que entre les seves homòlogues que viuen a França (44,1% contra 26,3% el 1987). Entre les dones actives, de 25 a 44 anys, que tenen un fill o dos, el 59,5% treballen a temps parcial a Alemanya contra només un 25,7% a França, aquestes proporcions s'eleven respectivament a 50,4% i 36,8% per les mares amb tres fills o més (Kempeneers, Lelièvre, 1991).

El fet que un 47% de les alemanyes que treballen a temps complet (és a dir 36 hores o més) desitgin de manera preferent una feina a temps parcial (Stutzer i Schwartz, 1990) és, a la vegada, revelador de les dificultats a les que s'enfronten les dones en la gestió de la seva vida quotidiana i les normes i valors subjacents en les actituds i comportaments dins les esferes professional i familiar.

En fi, les mares alemanyes, sigui quina sigui la seva generació, tenen molt més sovint que no pas les mares franceses unes trajectòries professionals discontinües (i sovint puntejades de llargues interrupcions) (Kempeneers, Lelièvre, 1991). Per exemple, en el període preescolar del seu primer fill, el 64% de les alemanyes ha deixat de treballar contra només el 41% de les franceses (i, respectivament, el 18% i el 47% treballen a temps complet).

Les diferències entre França i Alemanya: un grup complex de factors explicatius

A Alemanya els poders públics estan molt menys preocupats pel descens de la fecunditat que no pas a França i per tant menys receptius davant els discursos sobre les necessitats específiques de les mares actives. Per raons tan històriques (cf. «Traumatisme» causat pel període nazi, Schultheis i altres, 1991) com culturals, els discursos sobre el «declivi demogràfic» no poden tenir el mateix ressò que a França.

Sistemes de valors i diferències culturals: el predomini de les normes tradicionals a Alemanya

Les actituds i els comportaments de les dones davant el treball professional i la família estan fortament lligades als sistemes de valors al quals les parelles s'adhereixen i sostenen les estratègies que els dos cònjuges elaboren (en interacció) dins els seus dominis. En el marc d'aquest article no farem més que apuntar aquesta qüestió. Algunes dades d'enquestes són, amb tot, molt significatives: una àmplia enquesta d'opinió (n=13.000), efectuada el 1991 pel *Times Mirror Center for People and the Press* (1991), a França, a Espanya, a Itàlia, al Regne Unit, a les dues Alemanyes i a diversos països de l'Europa de l'Est, revelen que subsisteixen grans diferències d'ordre cultural en aquests països.

- A la pregunta «Quin tipus de matrimoni correspon, segons vostè, a un mode de vida més satisfactori?» foren proposades dues respostes: 1a.) «Aquella en què el marit satisfà les necessitats de la família i la dona té cura de la casa i dels fills». 2a.) «Aquella en la qual el marit i la dona exerceixen una activitat professional i prenen cura de manera conjunta de la casa i dels fills». El 41% dels alemanys de l'oest (18% dels alemanys de l'est) subscriviren la primera solució contra només el 30% dels francesos o dels espanyols, 28% dels britànics i 34% dels italians.
- L'adhesió més freqüent dels alemanys als valors tradicionals es veu confirmada pels resultats d'una altra enquesta d'opinió (Eurobaròmetre, 1990), on es demanava a les persones quina de les afirmacions següents responia més al seu ideal de família: 1a.) «Una família dins la qual, a la vegada, el marit i la muller tinguessin un treball i dins la qual les tasques domèstiques i educatives fossin compartides de manera equitativa entre l'home i la dona». 2a.) «Una família dins la qual el treball professional de la dona és menys absorbent que el del marit i dins la qual l'esposa consagra més temps a les tasques domèstiques i educatives que el seu company». 3a.) «Una família dins la qual és només el marit qui té un treball i la dona es consagra a la seva llar». És colpidor d'observar que a l'Alemanya occidental el model tradicional (tercera opció) domina àmpliament sobre el model igualitari: 34% de les alemanyes (29% dels homes) contra només 22% de les franceses (24,5% dels homes) declaren adherir-se a aquest model, mentre que només el 27% de les alemanyes estan a favor del model igualitari contra el 48% de les franceses.

L'estigmatització social de les mares que treballen

Contràriament al que passa a França, la pressió social que pateixen les mares amb fills petits per consagrar-se a la seva educació és encara considerable (Bertram, 1991). L'opinió pública assimila així voluntàriament la mare *superwoman* a una «mare dolenta» (la «Rabenmutter» o la «mare corb» és aquella que «abandona els seus fills als altres»). Per remuntar aquests obstacles i mantenir-se en el mercat de treball, una mare amb un fill de menys de tres anys ha de donar proves d'una determinació infrangible. En efecte, el postulat segons el qual «un fill petit té necessitat de la seva mare de manera permanent» i que tota separació implica per ell un traumatisme és àmpliament admesa per l'opinió pública alemanya. Les esglésies catòlica i protestant —que juguen un paper important dins la vida social i econòmica del país— contribueixen amb un bon nombre de pedagogs i pediatres a aquest procés de culpabilització de les mares que treballen.

Un clima psicològic i un entorn menys favorable a les famílies nombroses a Alemanya que a França?

El «nombre mitjà ideal de fills» (Eurobaròmetre, 1990) és menys elevat a Alemanya que a França (1,97 contra 2,13). El 32% dels francesos declaren

que el nombre ideal de fills («dins d'una família com la vostra o com la que podríeu fundar») és de tres o més contra el 21% dels alemanys, *que són, a Europa, els que es declaren més a favor d'una parella sense fills*. De fet, sembla que les famílies nombroses estiguin socialment menys valorades a Alemanya que no pas a França.

Taxa d'escolarització de les nenes i desigualtat d'accés a l'educació

El creixent accés de les dones al «saber» ha contribuït profundament a la mutació del sistema de valors i en tots els països econòmicament desenvolupats, a Alemanya com a França, el nivell mitjà d'educació de les dones s'ha elevat considerablement. De totes maneres, *les franceses estan millor dotades que les seves col·legues alemanyes dins el terreny educatiu*, i és això el que pot explicar, sobretot, les disparitats de comportaments femenins dins de l'àmbit professional.

A Europa del Nord, l'ex-RFA es distingeix per taxes d'escolarització femenines inferiors a les dels nois per quasi totes les edats, en canvi les noies franceses sovintegen més que els nois en els centres d'ensenyament, sigui quina sigui la seva edat (entre els 17 i els 24 anys) (Sandoval, Lanfranchi, 1991). La relació de feminitat dins l'ensenyament és de 108 a França contra només 75 a l'altra banda del Rin. La proporció de noies entre els estudiants de tercer grau d'ensenyament (1986-1987) és de 51% a França contra només el 41% a l'ex-RFA. Aquestes diferències remetent als sistemes de valors que sostenen les pràctiques educatives i el procés de socialització, sens dubte més diferenciat segons el sexe, a Alemanya que a França.

Millor abastides escolarment que les seves col·legues alemanyes, les franceses estan més ben dotades per afrontar el mercat de treball.

Els incentius econòmics i l'oferta de treball

Es pot fer la hipòtesi que la discriminació sexual més elevada observada en el mercat de treball (dins la formació, l'accés a la feina i el nivell de salaris) a l'ex-RFA que no pas a França, desanima més sovint les alemanyes que les franceses a treballar.

Els «índicis de risc» de les assalariades a França són els més febles d'Europa (Sandoval, Lanfranchi, 1991): tot definint els salaris baixos com els salaris inferiors al 66% del salari mitjà observat pel conjunt dels sous a temps complet, la relació entre la proporció de sots-assalariades entre les dones i aquella observada pel conjunt de la població assalariada del país, és de 145 a França, contra 250 a la RFA (260 als Països Baixos, 200 a Bèlgica i el Regne Unit, 160 a Irlanda i Itàlia, 155 a Portugal).

A Alemanya, el 33% de les dones assalariades a temps complet reben un sou inferior al 66% del salari mitjà contra solament el 20% a França. La proporció de dones entre les sots-assalariades a temps complet és de 82% a l'ex-RFA contra 51% a França.

El paper (fonamental?) de les polítiques familiars i, més particularment, de les prestacions de serveis

La part del PIB consagrada a les despeses de protecció social és equivalent a l'RFA i a França (al voltant del 28%). En canvi, la part dedicada a família-maternitat dins el conjunt de les prestacions era respectivament de 7,1% i de 10,7% el 1989. Però per entendre les diferències entre els dos països, ens sembla més important centrar la nostra atenció en l'abast de les diferents mesures i accions que permeten a les mares (i als pares) de conciliar les seves obligacions familiars amb l'exercici d'una vida professional.

Nombrosos estudis (Kamerman, Kahn, 1991; Melhuish, Moss, 1991) han mostrat que l'avenç de França (com a Bèlgica) dins aquest àmbit és considerable, mentre que a Alemanya l'oferta és reduïda i les mancances força nombroses. Recordem que a l'ex-RFA, el 3% dels infants de menys de 3 anys estan a les guarderies públiques i menys del 40% dels infants de 3 anys van a l'escola de maternals, contra, respectivament, el 20% i més del 90% a França. Les guarderies (que no formen part dels sistema escolar i per tant 6 de cada 10 són dirigides per les esglésies), força nombroses, només obren pel matí. Finalment, el 60% dels infants de 3 a 6 anys es troben als centres col·lectius a Alemanya (de 4 a 6 hores per dia) contra el 95% a França (8 hores per dia).

D'altra banda, a Alemanya, a diferència de França, la idea que la societat pot i ha de fer un paper en la socialització dels infants petits i posar a disposició de les famílies centres i escoles de maternals, no està pas assumida dins la consciència col·lectiva (Schultheis i altres, 1991). En efecte, es té aquí una concepció «purament privada de l'educació dels fills com a monopoli familiar infrangible» (Schultheis i altres, 1991, p. 106). L'entrada de les mares al mercat de treball o el seu manteniment després d'un naixement es troben, doncs, amb fortes resistències, tant en el pla institucional com en el pla cultural.

Aquests problemes persisteixen encara quan els fills estan escolaritzats, per la qüestió dels horaris escolars. En efecte, contràriament que a França, les escoles primàries i secundàries funcionen només de les vuit a les dotze o a la una del migdia. L'organització d'activitats esportives o de llocs d'esbarjo per als més joves després del migdia queden per la iniciativa dels poders locals o de les associacions privades. A França, unes altres mesures (prestacions específiques per als infants que es queden a casa, xarxa important de mainaderes, ajudants, etc.) completen aquest dispositiu que facilita la conciliació d'una vida familiar i d'una vida professional (Fagnani, 1992).

En canvi, els poders públics alemanys, en no integrar de manera explícita dins la seva política familiar el desig i/o l'obligació (per raons financeres) d'un nombre creixent de dones de ser a la vegada mares i actives, contravenen les aspiracions de les parelles en allò que concerneix al nombre de fills desitjats. En efecte, *si les parelles són hostils (per diferents raons, com ara manteniment o elevació del nivell de vida, refús de la dona a conformar-se amb el model tradicional, voluntat de seguir una carrera, etc.) a la retirada de la dona del mercat de*

treball, són sens dubte incitades a renunciar, en absència de solucions per l'acollida dels seus fills, a tenir un fill suplementari. La importància relativa i absoluta d'aquestes parelles no ha fet més que augmentar (i augmentarà més en el futur) (Bertram, 1991; Stutzer, Schwartz, 1991).

Conclusió: Aquest intent d'anàlisi comparativa es basa una vegada més en la qüestió de la naturalesa dels lligams entre la fecunditat i els comportaments professionals de les dones. L'exemple d'Alemanya suggereix que en desanimar les mares a treballar, els poders públics participen en el procés de manteniment d'un nivell feble de fecunditat a Alemanya. És cert, de tota manera, que les concepcions ideològiques que presideixen les seves accions dins aquest domini corresponen més o menys a les representacions dominants en l'opinió pública.

Certament, les polítiques familiars, per elles mateixes, no poden ser invocades, a risc de caure en un funcionalisme simplista. Un bon nombre de paràmetres econòmics, socials i culturals infereixen i matisen aquesta relació. Però, amb tot, aquestes polítiques familiars tenen, sens dubte, un paper important en la mesura que condicionen les possibilitats objectives que per les mares (i els pares) es donen de concretar el seu desig i/o la seva obligació d'exercir una activitat professional i, a la vegada, legitimen en graus diversos les seves aspiracions. L'amplitud i els mitjans consagrats a les diferents mesures que permeten a les dones (i als homes) de conciliar la seva vida familiar i professional tenen també una càrrega simbòlica que no pot ser omesa.

Bibliografia

- BERTRAM, H. (ed.) (1991). *Die Familie in Westdeutschland. Stabilität und Wandel familialer Lebensformen*. Leske-Budrich, Opladen.
- CALOT, G. (1991). «La fécondité en Europe. Les actions possibles et leur efficacité». Communication au colloque *Human resources in Europe*. Luxembourg, 27-29 novembre.
- EUROBAROMÈTRE (1990). *L'opinion publique dans la Communauté européenne*. Commission des Communautés Européennes.
- EUROSTAT (1991). *Study on the relationship between female activity and fertility*. Bruxelles: Commission des Communautés Européennes, 2 volumes.
- FAGNANI, J. (1992). «Travail et fécondité en France et en Allemagne de l'Ouest; les Françaises font-elles des prouesses?». *Revue Française des Affaires Sociales*, 2, p. 113-130.
- KAMERMANN, S. B.; KAHN, A. J. (1991). *Innovation in European Parenting Policies*. Greenwood Publishing Group.
- KEMPENEERS, M.; LELIÈVRE, E. (1991). *Emploi et famille dans l'Europe des Douze*. Commission des Communautés Européennes, Eurobaromètre, 34.
- MELHUISE, E. C.; MOSS, P. (1991). *Day care for young children. International perspectives*. Londres-Nova York: Routledge.
- SANDOVAL, V.; LANFRANCHI, N. (1991). *Les bas salaires dans les pays de la Communauté Européenne*. CERC, La Documentation Française, 101.

- SCHULTHEIS, F.; BÖHMKER, D.; BUBECK, B. (1991). «L'Europe des familles». *Informations sociales*, 16-17, p. 104-111.
- STUTZER, E.; SCHWARTZ, W. (1990). «Childbirth and Female Employment in the Federal Republic of Germany». *A Study on the relationship between female activity and fertility*, Eurostat, Commission des communautés Européennes.
- TIMES MIRROR CENTER FOR PEOPLE AND THE PRESS (1991). *The pulse of Europe. A survey of political and social values and attitudes*. Washington.